

In potem smo bili ujetniki ...

Jana Kelc

Odraščala sem v obdobju, ko smo se v krogu družine (običajno so bile v njej tri generacije) verjetno pogovarjali mnogo več kot v sedanjem času, ko informacijam starih staršev, sorodnikov, staršev, sosedov ... konkurirajo televizija, internet, pametni telefoni in še mnogo drugih pripomočkov in ne oseb! Tedaj smo otroci na vse pretege vlekli na ušesa, če so se kje v vasi prepirali, zanimive so bile tudi razne stare, stare čenče, ki so jih včasih obujale ženske, največkrat, ko jih je več skupaj plelo na njivi – to je bil pač takratni rumeni tisk, predvsem pa prve informacije o življenju in svetu. Samo moral si presneto paziti, da si lahko ujel kaj zanimivega, ker so nas pri takšnih pogovorih navadno spodili proč. Velikokrat se je zgodilo, da so nas

v tistih časih starši poslali iz prostora, če je šlo za kakšen malo bolj kočljiv pogovor, navadno v zvezi s politiko.

Meni so najbolj ostali v spominu pogovori, ki so jih moški imeli v vaški žganjarni. Oče me je kmalu naučil, da sem pravilno nalagala na ogenj, in on je lahko odšel kaj "zataknit za zobe", ko pa se je vrnil in ko je prišel še kdo drug malo posedet v žganjarno, pa sem skušala biti čim bolj neopazna v kakšnem kotu, ker te pogovore pa ni bilo, da bi jih zamudil.

Še sedaj mi ni povsem jasno, zakaj so se ti možakarji o časih, ki so jih preživljali med prvo svetovno vojno in po njej, lahko pogovarjali samo v tem moškem krogu. Le malo o življenju v tem času so povedali svojim ženam in otrokom, kot da bi bilo to

prehudo, preumazano za njih. Mogoče so mislili in upali, da se je ta človeška neumnost zgodila samo tedaj in da ni mogoče, da bi se to še kdaj ponovilo, zatorej pozabimo, izbrisimo iz spomina, tega je sedaj konec. Toda kaj, ko se človek iz zgodovine tako težko kaj nauči in zapomni. Sedaj se omenja "vietnamski sindrom" ameriških vojakov. Pa tudi iz prve vojne so prihajali možje z uničeno psiho in zmožnostjo čustvovanja, ampak s tem se takrat ni prav nihče ukvarjal. Tega, da jih je bilo mnogo, ki so pričeli popivati, da so občasno imeli psihične motnje, da so postali grobi do družine, ki jim je prej pomenila vse, tega takrat ni prav nihče povezoval z vojno. Ta je bila kriva za večino takratnih živčnih razvalin!

Matevž Gartner – Čemažarjev (1890–1961)

Stric Matevž mi je ostal v spominu, ker se mi je zdelo neverjetno, ko sem preračunala v leta njegov večkrat ponovljeni stavek: "Glih sto mesecev sem nosil uniformo!" Ja, najprej je služil vojaka, potem štiri leta vojskovanja in potem še skoraj dve leti ujetništva. In njegova ugotovitev, da se vojska po koncu klanja dobojuje za mizo: "Čez Piavo smo gnali Lahe, potem so nam pa taisti Lahi čez Davčo mejo postavili!" Zame je bilo grozljivo tudi, ko je pripovedoval, kakšne izgube je imela avstrijska vojska, ko so prečili Piavo in so jim Italijani odprli zgoraj ležeče jezove na reki.

Včasih je že vstopal v žganjarno s stavkom "Kaj ogenj, tega se pogasi ali pa pomine. Voda, voda, to je pa groza, nikamor ji nismo mogli ubežati, pa le malo kdo je znal plavati. Ja, Lahi so zviti, z njimi je bil hudič. Se ti je skril v vsako luknjo, ko pa si ga izbežal, ga pa ujeti nisi mogel!"

Vojska pa je še kar trajala, vojakom se je vse slabše godilo, stradali so, da se jim je že skoraj bledlo od lakote in vsega hudega. Nihče, ki tega ni izkusil, si tudi ne more predstavljati, kako hudo moro so jim predstavljale uši in bolhe. Še takrat, ko bi lahko

malo zadremali, jih je pa pričela pestiti ta zalega. Enostavno zaradi teh pikov niso mogli zaspati.

In ko so jim iz nasprotnih jarkov pokazali štruce kruha, nasajene na bajonete, kaj bi drugega, kot da so se predali. Videli so kruh, lačni so bili, prav nič več jih ni moglo zaustaviti, kruh so hoteli jesti in tisti tam preko so ga imeli!

In tako je postal vojni ujetnik. Poslani so bili v južno Italijo, blizu Barija. Ko so prispeli (večinoma so bili Slovenci), so najprej debelo gledali, ker so pomaranče, ki so jih doma komaj poznali, ležale kar po tleh, jedli pa so jih prašiči, ki so bili kar spuščeni. No, pomaranče bodo, če nič drugega, so si rekli. Ja, malo je bilo tistega drugega in še turobno vzdušje je vladalo v kraju, ker je tam še vedno razsajala španska gripa, in so ujetniki morali kopati grobove dan za dnem. Hudo je bilo, ker so opazovali, kako umirajo ljudje v najlepših letih, nekaj dni nazaj so še delali skupaj kje na polju, potem pa novica – ni ga, ni je več! Zdelo se jim je, da v cerkvi ves čas zvonijo. Zraven tega pa jih je ves čas spremljal strah, kdaj pa se bodo oni okužili. Kot da se jih je Bog usmili zaradi groze, ki so jo preživljali na fronti. Shirani pa so bili tako, da so se šalili, da se bolezen pri njih verjetno še prijeti nima kje v telesu.

Ampak vsak dan trupla, nekatera že zelo razpadajoča, to je bilo hudo. Edino, kar so ujetniki dobivali v velikih količinah, je bil rum, tako da so bili skoraj ves čas dokaj pijani, ker sicer bi se jim pa od vseh teh trupel zmešalo. Samo kaj, ko so to alkoholno odvisnost potem prinesli tudi s seboj domov in so mnoge družine potem zaradi te njihove odvisnosti trpele.

Vendar, počasi so se umirili, ocedili in ugotovili, da lahko gredo v miru spat. Kakšno olajšanje! Bili pa so delovni, spoštljivi do domačinov, počasi so se tudi naučili jezika in prebivalstvo jim je bilo zelo naklonjeno, prav nobenih zamer glede vojske ni bilo čutiti. In nič slabše se ni godilo njim kot domačinom, ki so prav tako živeli bolj iz rok v usta, k sreči so bile letine dokaj dobre, da je bilo dovolj žita, sadja in seveda vina. In veseljaki so bili domačini, pelo in plesalo se je kar pogosto, kmalu so tudi njih

pritegnili zraven, ko pa so ugotovili še, da eden od njih zna igrati harmoniko, so padle vse ovire. Naučili so jih tudi plesati "mrzolin", "ceperle", "rašplo", ja tudi lepe, vesele urice so imeli s temi malimi črnolasimi ljudmi, dekleta pa so bila tako lepa, kot iz porcelana, na njih so si pa res lahko spočili oči. In domov so lahko pisali, da so živi in da z njimi solidno ravnaajo.

Iz italijanskega Barija so bili nato prepeljani v takrat že jugoslovanski Bar. Tam so bili še vedno kot vojni ujetniki pod nadzorom takrat že jugoslovanske vojske. Niso mislili, da se jim bo spet slabo godilo, pa se jim je! Koliko poniževanja, fizičnega maltretiranja in garanja, pa niti sami niti drugi jim niso mogli povedati, zakaj. To je bilo spet eno samo znašanje nad njimi, ki so že tako imeli izpite duše in telesa.

Težko so pričakali dan, ko so jih naložili na ladjo in so odpluli proti Trstu. Vendar nikomur več niso verjeli, da je to res pot domov, dokler Trsta niso ugledali. Že na ladji pa so se dogovorili, da si bodo, ko pridejo v Trst, pot domov izborili, če bo treba, za vsako ceno, tudi nekaj orožja so imeli skritega, ki bi ga brez slabe vesti uporabili.

Samo še domov, kakor koli, saj so vedeli, da smejali pa se ne bodo nikoli več tako kot nekdanj.

Franc Demšar – Gobovcov (1893–1961)

Gobovcov France je padel v ujetništvo v Rusiji. Štirje vojaki, vsi Gorenjci, sestradani, skoraj že brez nabojev, naveličani morije, so sedeli obrnjeni skupaj s hrbti na vrhu neke vzpetine, da bi jih kdo ne presenetil. Pa glej ga zlomka, ne da jih opazili, se je do njih priplazilo nekaj Čerkezov, za katere so nam že prej govorili, da znajo na roke ujeti zajca. Ja, tudi njih so zajeli. Saj so vedeli, da se bo to glede na stanje v vojski slej ko prej zgodilo. Bali so se le, da bi jih zajeli Kozaki, o katerih se je širil glas, da malodane iz veselja režejo ujetnikom vratove. Imeli so srečo, da so bili predani dokaj razumni vojaški

oblasti v Čerkesku. "Kakšno mesto! Mošeje, pravoslavne in katoliške cerkve, sinagoge, v mestu ženske po evropski modi, večinoma zakrite muslimanske, na ulicah avtomobili in jezdec, mnogo prebivalstva z nam zelo čudnimi poševnimi očmi in rumenkasto kožo!" Prvič so tudi lahko videli nekaj puščave – skratka, povsem drug svet.

Toda takoj so bili premeščeni v delovno taborišče pod pobočjem gore Elbrus (Kavkaz), kjer so od jeseni in še v pozno zimo 1917/1918 pospravljali les, nanesen s snežnimi plazovi. Dobro je bilo, da so golcarji poznali že od doma. V skupini so bili namreč s Francetom še Zbenklarjev iz Podlonka in še dva moška iz okolice Kranja. Huda zima jim je bila sicer znana, ampak takšne temperature, kot so bile tam, to pa še zdaleč ne. V baraki, kjer so bivali, so vedno v laborju prihranili malenkost vode, zjutraj si jo pljusnil skozi vrata, in če je na tla priletel led, so vedeli, da je okoli čevljev treba navezati več cunj. Na delovišče so se vozili s sanmi s konjsko vprego, pa toliko so že vedeli, kako v takšnem mrazu, da so raje hodili peš ob saneh, da so se malo greti s hojo. Pazili so, da so delali tako, da so se z delom tudi greti in da je bilo dosti narejenega. Glede na to, da so bili kar pripravljeni, z njimi niti niso tako slabo ravnali. Sebi in drugim so vzdrževali orodje, znali so ravnati s konji in nikoli se niso pritoževali, ker jim je bilo jasno, da so navsezadnje ujetniki!

Stražarji sploh niso hodili za tistimi, ki so se skri-vali okrog in izogibali delu, ker so povečini taki, če so mirovali, zmrznili. Stražarji so popoldne, preden so se vrnili, samo šli naokrog in zmrznjenega ujetnika samo malo prevalili z nogo, če bi bil slučajno še živ, prav natančni pa pri teh pregledih tudi niso bili.

Ko so tu opravili večino dela, so jih zgodaj spomladi premestili v Ukrajino, blizu kraja Petrivka.

No, to pa je bil povsem drugačen svet. Namestili so jih na grofiji Schultz – to je bila že stara ukrajinska aristokratska družina in že to, da niso bili Rusi, je bilo njim v prid. Na začetku so morali zelo paziti, da so poimenovali samo Ukrajino in Ukrajince, na Ruse so gledali kot na nekakšne cigane. Grofovi so med seboj večinoma govorili v nemščini, ki pa tudi

ni bila tuja, in tako so si že na začetku pridobili nekaj naklonjenosti. To so bili res dobri ljudje in Franca je vedno zanimalo, kaj se je zgodilo s to družino, ko je kasneje do njih segla rdeča revolucija.

Takrat se je sicer v teh krajih že govorilo o revoluciji, sem in tja je v te kraje zašel kakšen agitator, ampak ti so bili povečini poznani kot bivši problematični, običajno tudi leni ljudje in jih lokalno prebivalstvo ni prav nič dobro sprejelo, običajno so jih kar spodili. Ljudje so bili mnenja, da ta revolucija njim ne bi prinesla prav nič dobrega, in so bili prepričani, da bo to šlo mimo njih, saj so s pšenico in ostalim živežem zalagali velik del Rusije in še ostale Evrope.

Človek si kar ne more predstavljati, kako so lahko v poznejših letih v krajih s tako radodarno zemljo prebivalce preganjali in jih na milijone sestradali do smrti.

Z delom, ki jim je bilo poznano, so lahko blažili krute spomine iz vojskovanja, počasi so pojenjale tudi nočne more, razni strahovi, niso več imeli uši, vse je bilo tako čisto, siti so bili kot doma nikoli, in kako nebeško lepo – lahko so mirno spali.

Za primer, kako velika žitna polja so bila tam: štiri brazde s plugom, običajno z vpreženem bivolom (spet nekaj povsem novega), si naredil v enem dnevu, pa še to le, če se vmes bivol ni odločil, da bi se s plugom vred valjal po kakšni mlakuži. Ogledovali so si tudi prostrane travnike – kdo bo pa vse to pokosil? Ampak čudo tehnike! Imeli so že kosilnice in obračalnike, ki so jih vodili konji, kaj takega!

Nekaj jim je bilo pa povsem novo. Zvečer po opravljenem delu je cela vas – mladi, stari in otroci – odšla k reki, se slekla, okopala in se vrnila domov. Od doma so bili vajeni, da je bilo grdo že, če je bil moški brez srajce ali pa pri ženskah gole roke, tukaj pa kar brez sramu vsi skupaj goli! Vseeno so se kar hitro pridružili temu umivanju, ker je bilo ob večerih ob reki strašno veselo, kako ne bi bilo. Vedno več lepih, pomenljivih pogledov so bili deležni od domačink, prav previdni so morali biti, kar se tiče domačih deklet ... so bili od njih že kar hudo oblegani, saj so se v tistem času naredili v prav fest fante!

Ampak do domačinov so bili spoštljivi, niso popivali, vse mogoče stvari so znali popraviti, še lepo so znali peti, to pa kaže na dobro dušo in omehča skoraj vsako srce poslušalca. "Slivai avstrijak," so jim klicali, da so poprijeli s petjem tudi oni, izmenjaje z njimi, kajti njihovo petje je zvenelo povsem drugače, spremljali so ga z nekakšno kitaro, ki so ji rekli kobza.

Tako dobro se jim je godilo, da so se vedno večkrat pogovarjali o tem, ali bi se sploh vrnili domov.

Tu je bilo belega kruha, mesa, sadja, pijače, dela – vsega v izobilju, doma pa so poznali le tanko odmerjene rezine kruha, če je sploh bil, in stisko skoraj v vsaki hiši. Kaj bi tiščali domov, kjer bodo le ena lačna usta več, tukaj so jih imeli srčno radi, vabili so jih po domovih, tudi grof jim je večkrat omenil, naj resno razmišljajo o tem, da bi ostali pri njem.

Celo malo predrzni so že postali v odnosu do grofa. Gospod je imel na vrtu hruško, za katero so bili opozorjeni, da je ne smejo obirati, ker da so hruške samo zanj. Strašno dobre so bile, tudi njih so mikale, po malem so jih na skrivaj tudi obirali, pa je gospodar zvečer pričel s puško stražit pod drevesom, čakajoč skrivne obiralce. Domislili so se, naredili skrivaj lutko in jo namestili v krošnjo. Gospodar zvečer pride na prežo in opazi, da je nekdo na drevesu. Zakliče, naj pride dol, sicer bo streljal. Nihče ne sestopa z drevesa, gospodar ustrelj v drevo, in ker je neznanec še kar v krošnji, ne meneč se za streljanje, gospodar presenečen nad vsem skupaj raje zbeži v hišo. Potem so oni imeli dovolj hrušk na tleh, pa še gospodar jim jih je otresel!

Naučili so se tudi ukrajinskega jezika in domačinom je bilo strašno zanimivo, ko so po kakšnem delu sedeli z njimi in so jim pripovedovali o rojstnem kraju, gorah in hribih okrog in okrog, o običajih, kako se nosi seno na hrbtu, kosi in žanje na roke, pozimi smuča z bregov – sedeli so odprtih ust in oči.

Bilo je nekaj, kar so strašno pogrešali. Pogled na hribe, gore. Vsa ta ravnina – te je bilo preveč. Ob

nedeljah so hodili v cerkev v vrh zvonika, da so v daljavi, proti zahodu, nad topoli in brezami videli obrise hribov, vsaj malo so si spočili oči. Takrat je v duši spet zapeklo, utihnili so, vedeli so, da je vsem v mislih beseda dom, ki so jo vsled dobrega življenja v mislih nekako odrivali. Tako so ostajali v zvoniku, samo tiho strmeli skozi line, slišati je bilo samo še kakšen vzdih in včasih plaho vprašanje: Kaj neki sedaj delajo doma?

In prišla je depeša, da se avstrijski vojaki lahko vrnejo domov, da je organiziran prevoz z vlakom.

Zanimivo, takrat ni nobeden več razmišljal, da bi ostal – domov gremo, samo to so še imeli v mislih. Na grofiji so jih prosili, da bi ostali, jokali so domačini in jokali so oni, želja pa je bila samo ena, prav kričalo je v njih – domov! Grof sam je zapregel konje in jih odpeljal na postajo. Kakšne razdalje so bile to – do postaje so se s konji vozili dva dneva.

Vlak, ki je bil pripravljen za njih, je bil že tako poln, da jih je bilo ogromno že kar na strehi vlaka.

Tudi oni so si našli prostor na strehi vlaka, ampak kaj se je pa potem dogajalo? Pri vsej tej evforiji je mnogo teh, ki so bili na strehi vlaka, pozabilo na tunele, ki so v Rusiji dokaj pogosti in še zelo nizki, in sam Bog ve, koliko jih je ubil rob tunela, ker so sede zaspali ali pa so prepozno opazili tunel. Grozno je bilo, ko so morali paziti še na to, da ni tistega, ki je zadel ob rob tunela, vrglo med ostale na vagonih. Spet se je v njih prebudila mora s fronte. Tudi oni so se polegali na strehi, vendar so se menjavali, da je bil eden zagotovo buden, da je pazil na tunele in da bi kdo ne padel z vlaka.

Dolgo in težko je bilo to potovanje, dosti lažje jim je bilo, ko so zakoračili iz Loke proti domu. Že spotoma so srečevali znance, se pozdravljali in izmenjevali novice. Veselili so se domačih, srčno, samo ravno toliko je bilo prisotnega tudi strahu, kaj bodo našli doma, jih bodo sploh veseli, kako se bodo preživljali, kajti vrniti v blagostanje v Ukrajini se ne morejo več!

In ali se bomo še kdaj lahko smejali tako kot nek-daj?

Ostali vojni ujetniki z Rudna

Luka Eržen, Gašperjov, je med vojno služil pri sanitetcih, kot ujetnik je bil prav tako nastanjen na veliki kmetiji v Rusiji, kjer se mu ni slabo godilo, menda pa je celo zimo kuhal žganje. Domov se je vračal delno z vlakom, večinoma pa peš. Moj oče je povedal, da so se otroci, ko so šli leta 1919 na sveti večer k polnočnici, prestrašili, ko so srečali v temi osebo v dolgem vojaškem plašču, zjutraj pa so povedali, da se je vrnil Gašperjov Luka.

Peter Vrhunc, Žagarjov, je med vojno služil pri topničarjih. Znano je še, da je bilo nekemu vojaku iz Ljubljane dodeljeno upravljanje s konjem, s katerim naj bi prevažal ranjence z bojišča. Ker ni bil več ravnanja s konjem, je prosil Petra, če bi lahko zamenjala, in hauptman jima je to dovolil. Ampak glej usodo: prvi ranjenec, ki ga je peljal z bojišča, je bil prav ta vojak iz Ljubljane.

Kot ujetnik je bil premeščen v južno Italijo (preživljal je podobno grozo kot Matevž Gartner), le da se je iz ujetništva vrnil šele leta 1922.

Je pa bilo v našem koncu po vojni tudi nekaj vojakov ruske Wranglove vojske. Dva od njih sta bila nekaj časa v Jelovici pri Novaku. Tudi onadva sta bila v pomoč pri vseh opravilih na kmetiji in ni se jima slabo godilo. Oče nam je pripovedoval, da so še posebej občudovali nekega Ivana, ki da je na konja skočil kar mimogrede, ko je konj tekel mimo. Samo zgrabil ga je za grivo in že je bil na njem.

Otroci so debelo gledali, ko sta jezдила stoje na konju, pa eden z dvema konjema, skratka, videlo se je, da sta bila to tudi presneto izurjena vojaka.

Vas Rudno v letih 1914–1918

O življenju v vaseh je zelo malo znanega, ker so bili vpoklicani praktično vsi za delo sposobni moški. Na Rudnem sta v vasi ostala samo Gobovcov Jaka, ki je bil malo grbast, in Brdarjev Šimen, ki mu je manjkala ena noga do kolena. Tudi vsi fantini, stari od 14 do 17 let, so morali oditi v zaledje fronte. Večino

teh fantov iz naše vasi so uporabili za prenašanje streliva in ostalega potrebnega materiala s Komne do Krna v zaledje soške fronte. Vzdolž Bohinjskega jezera so zgradili železniške tire, vagone pa so vlekli konji. Iz Ukanca do Komne je bila postavljena žičnica. Ja, v koših so prenašali tudi granate, pa nič kaj dosti jih niso opozarjali na nevarnost tovara. Še v starosti so se jim poznale brazgotine na ramenih, tako so bili ožuljeni od naramnic koša in ostalih tovorov.

Kako so ženske v tem času gospodarile, da so prehranile družine, si ne moremo predstavljati. Prvič me je v razmišljanje v to smer spodbodlo, ko mi je oče, rojen leta 1908, rekel, da ga je naučila sklepati koso kot 10-letnega fantiča Gobovcova stara mama. Se pravi, da je moral otrok koso tudi uporabljati, prav tako tudi stara mama! Oče pravi, da se je bobnenje s soške fronte močno slišalo do nas, in kako hudo je bilo gledati mamo, ki je jokala v strahu za moža, otroci, ki so se zgrinjali okoli nje, pa so bili le še bolj preplašeni.

Usnjarne, ki so v času vojne več kot redno delovale, so rabile tudi lubje. In kdo ga je vozil iz Jelovice – ženske in otroci. Vsaj drva za zimo je bilo treba pripraviti – spet ženske in otroci.

Bili so tudi slučaji, ko je zaplamtela prepovedana strast, in se je rodil otrok ob nepravem času, ko je bil mož na fronti. In na zakon je padla senca za vedno, žena je bila za večno ničvredna, otrok pa nič kriv, zaznamovan in večinoma odrinjen od družine.

Ženske so bile skoraj že pohabljene od garanja, strahu in skrbi. In nikogar ni bilo, da bi jih rešil pretežkega dela, revščine, nikogar ni bilo, da bi mu položile zvečer glavo na prsi, ko so skoraj ubite od utrujenosti padale v posteljo. Nihče ni ljubkoval njih in one niso ljubkovale svojih otrok. Izsušil jih je strah, da se ne bo vrnil njih moški, ki bi ob kakšni težavi rekel kot nekoč: "Ne skrbi, bomo že kako, zmogla bova, boš videla!"

In vojna je minila, nekatere hiše so se napolnile z radostjo, ker so se vrnili gospodarji, samo kaj, ko se jih je tako malo vrnilo, nekateri šele po nekaj letih. Koliko je bilo od joka zardelih oči, upanja, pogledov izpod dlani po polju, upajoč, da bodo ugledale svoje drage.

Mnoge od žena, katerih možje so se vrnili, pa so potožile, kako grobi da so postali. Kakšni le naj bi pa bili po vsem prestanem? Vojna jih je zaznamovala in oni so z njo zaznamovali mnogo družin.

Vendar pa tudi ženske niso bile več iste kot prej, po vseh teh letih. Na nek način so postale mnogo bolj samozavestne, ker so bile one tiste, ki so v tako težkih časih vodile in obdržale skupaj dom. Le smejale se niso nikoli več tako kot nekdaj.